

Matematika (a fyzika) schovaná za GPS

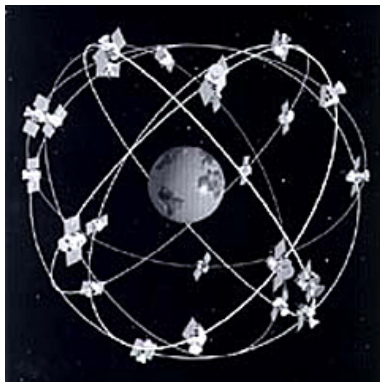
Michal Bulant

Masarykova univerzita
Přírodovědecká fakulta
Ústav matematiky a statistiky

Brno, 2011

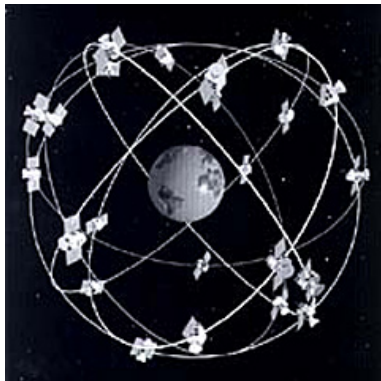
Global Positioning system

- 27 satelitů (24 aktivních, 3 záložní)

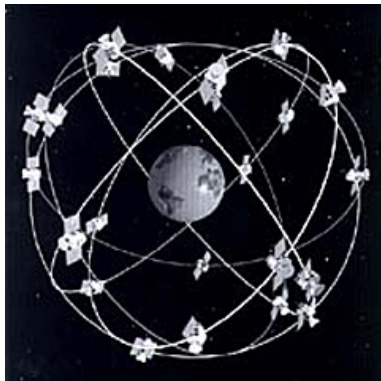
Global Positioning system

- 27 satelitů (24 aktivních, 3 záložní)
- výška cca 19 300 km na povrchem Země, cca 2 oběhy denně

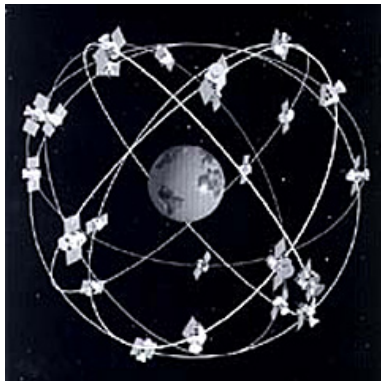
Global Positioning system

- 27 satelitů (24 aktivních, 3 záložní)
- výška cca 19 300 km na povrchem Země, cca 2 oběhy denně
- z každého místa na Zemi viditelných 4–12 satelitů

Global Positioning system

- 27 satelitů (24 aktivních, 3 záložní)
- výška cca 19 300 km na povrchem Země, cca 2 oběhy denně
- z každého místa na Zemi viditelných 4–12 satelitů
- od 1. května 2000 zrušeno umělé zkreslování dat (SA – selective availability)

Satelity obíhající (nejde o stacionární družice) Zemi vysílají zprávy obsahující:

- čas vyslání zprávy
- polohu satelitu
- systémovou informaci o stavu a (přibližné) pozici ostatních satelitů

Výpočet pozice – úvod

Satelity obíhající (nejde o stacionární družice) Zemi vysílají zprávy obsahující:

- čas vyslání zprávy
- polohu satelitu
- systémovou informaci o stavu a (přibližné) pozici ostatních satelitů

Z těchto informací chce příjemce (GPS přijímač) odvodit informaci o své poloze.

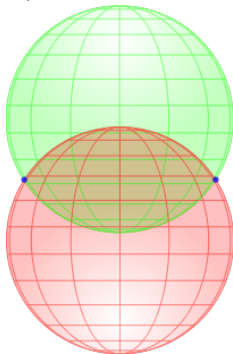
Výpočet pozice

Přijímač na základě polohové a časové informace $[x_i, y_i, z_i, t_i]$ od alespoň 4 satelitů vypočte svoji zdánlivou vzdálenost r_i od jednotlivých vysílačů (*pseudorange*) za předpokladu, že se signál šíří rychlostí světla.

Výpočet pozice

Přijímač na základě polohové a časové informace $[x_i, y_i, z_i, t_i]$ od alespoň 4 satelitů vypočte svoji zdánlivou vzdálenost r_i od jednotlivých vysílačů (*pseudorange*) za předpokladu, že se signál šíří rychlostí světla. Vypočtená vzdálenost od satelitu spolu s jeho polohou při vyslání signálu udává sféru (povrch koule), na níž přijímač leží. Průsečíkem takových dvou sfér je pak kružnice, obsahující daný bod,

Průsečíkem třetí sféry s touto kružnicí jsou pak (obvykle) 2 body.
Výslednou pozici je pak možné určit jako:

- ten z průsečíků, který je blíže povrchu Země (v obvyklém případě GPS přijímače v autě či v ruce)

Průsečíkem třetí sféry s touto kružnicí jsou pak (obvykle) 2 body.
Výslednou pozici je pak možné určit jako:

- ten z průsečíků, který je blíže povrchu Země (v obvyklém případě GPS přijímače v autě či v ruce)
- ten z průsečíků, který je blíže **čtvrté sféře** – v tomto případě je rovněž možné pomocí GPS určit nadmořskou výšku, v níž se přijímač pohybuje.

Pro zjednodušení výpočtů je možné bez újmy na obecnosti zvolit kartézskou soustavu souřadnic tak, že středy sfér (tj. pozice vysílajících satelitů) jsou v rovině xy (tj. $z = 0$), jeden ze středů dále umístíme v počátku a druhý na ose x . Uvažujme tedy tři sféry se středy v bodech $[0, 0, 0]$, $[u, 0, 0]$, $[v, w, 0]$ a poloměry r_1, r_2, r_3 a dostaneme tak pro hledanou pozici $[x, y, z]$ rovnice

$$x^2 + y^2 + z^2 = r_1^2$$

$$(x - u)^2 + y^2 + z^2 = r_2^2$$

$$(x - v)^2 + (y - w)^2 + z^2 = r_3^2$$

$$x^2 + y^2 + z^2 = r_1^2$$

$$(x - u)^2 + y^2 + z^2 = r_2^2$$

$$(x - v)^2 + (y - w)^2 + z^2 = r_3^2$$

Odečtením 2. rovnice od první a snadnou úpravou dostaneme

$x = \frac{1}{2u}(r_1^2 - r_2^2 + u^2)$. odkud po dosazení za x do první rovnice dostaneme vztah

$$r_1^2 - \frac{(r_1^2 - r_2^2 + u^2)^2}{4u^2} = y^2 + z^2.$$

Podmínkou pro řešitelnost (tj. pro to, že se první dvě sféry vůbec protínají) je $2ur_1 \geq r_1^2 - r_2^2 + u^2$, neboli $r_2^2 \geq (u - r_1)^2$, či $r_1 + r_2 \geq u \geq r_1 - r_2$ (tuto podmínku lze samozřejmě takřka ihned vidět z obrázku). Při splnění odvozené podmínky již vypočteme i souřadnici y pomocí dosazení do třetí rovnice. Souřadnici z pak lze dopočítat např. jako $z = \pm \sqrt{r_1^2 - x^2 - y^2}$.

Jak ale počítat prakticky odmocniny?

V důsledku je třeba řešit nelineární soustavu rovnic o více neznámých – již jsme ukázali jeden způsob, jakým ji lze převést na postupné řešení rovnic o jedné neznámé. Newton-Raphsonova metoda je iterativní metoda na hledání kořenů reálných funkcí (obecně více proměnných). Ukažme zde alespoň pro ilustraci její použití pro odvození elegantního postupu výpočtu druhé odmocniny.

- 1 Mějme dánu diferencovatelnou funkci $f(x)$ a aproximaci jejího kořene x_0 .

Jak ale počítat prakticky odmocniny?

V důsledku je třeba řešit nelineární soustavu rovnic o více neznámých – již jsme ukázali jeden způsob, jakým ji lze převést na postupné řešení rovnic o jedné neznámé. Newton-Raphsonova metoda je iterativní metoda na hledání kořenů reálných funkcí (obecně více proměnných). Ukažme zde alespoň pro ilustraci její použití pro odvození elegantního postupu výpočtu druhé odmocniny.

- 1 Mějme dānu diferencovatelnou funkci $f(x)$ a aproximaci jejího kořene x_0 .
- 2 Postupně počítejme další iterace pomocí vztahu $x_{n+1} = x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)}$.

Jak ale počítat prakticky odmocniny?

V důsledku je třeba řešit nelineární soustavu rovnic o více neznámých – již jsme ukázali jeden způsob, jakým ji lze převést na postupné řešení rovnic o jedné neznámé. Newton-Raphsonova metoda je iterativní metoda na hledání kořenů reálných funkcí (obecně více proměnných). Ukažme zde alespoň pro ilustraci její použití pro odvození elegantního postupu výpočtu druhé odmocniny.

- 1 Mějme dānu diferencovatelnou funkci $f(x)$ a aproximaci jejího kořene x_0 .
- 2 Postupně počítejme další iterace pomocí vztahu $x_{n+1} = x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)}$.

Jak ale počítat prakticky odmocniny?

V důsledku je třeba řešit nelineární soustavu rovnic o více neznámých – již jsme ukázali jeden způsob, jakým ji lze převést na postupné řešení rovnic o jedné neznámé. Newton-Raphsonova metoda je iterativní metoda na hledání kořenů reálných funkcí (obecně více proměnných). Ukažme zde alespoň pro ilustraci její použití pro odvození elegantního postupu výpočtu druhé odmocniny.

- 1 Mějme dánu diferencovatelnou funkci $f(x)$ a aproximaci jejího kořene x_0 .
- 2 Postupně počítejme další iterace pomocí vztahu $x_{n+1} = x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)}$.

Pro výpočet druhé odmocniny z a (tj. hledání kořene funkce $f(x) = x^2 - a$) tak dostáváme iterační postup $x_{n+1} = \frac{1}{2}(x_n + \frac{a}{x_n})$.

Jak ale počítat prakticky odmocniny?

V důsledku je třeba řešit nelineární soustavu rovnic o více neznámých – již jsme ukázali jeden způsob, jakým ji lze převést na postupné řešení rovnic o jedné neznámé. Newton-Raphsonova metoda je iterativní metoda na hledání kořenů reálných funkcí (obecně více proměnných). Ukažme zde alespoň pro ilustraci její použití pro odvození elegantního postupu výpočtu druhé odmocniny.

- 1 Mějme dánu diferencovatelnou funkci $f(x)$ a aproximaci jejího kořene x_0 .
- 2 Postupně počítejme další iterace pomocí vztahu $x_{n+1} = x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)}$.

Pro výpočet druhé odmocniny z a (tj. hledání kořene funkce $f(x) = x^2 - a$) tak dostáváme iterační postup $x_{n+1} = \frac{1}{2}(x_n + \frac{a}{x_n})$.

Vypočtěme $\sqrt{12}$ s $x_0 = 3$: $x_1 = \frac{3+4}{2}$, $x_2 = \frac{7/2+24/7}{2} = 97/28 \approx 3,46429$,
přitom $\sqrt{12} \approx 3,46410$.

Do ideálního stavu ukázaného dříve se nám ale vloudí více či méně závažné chyby:

- 1 Satelity disponují vysoce přesnými atomovými hodinami, to ale naše kapesní GPSka neumí.

Do ideálního stavu ukázaného dříve se nám ale vloudí více či méně závažné chyby:

- 1 Satelity disponují vysoce přesnými atomovými hodinami, to ale naše kapesní GPSka neumí.
- 2 Šíří se signál skutečně rychlostí světla i při průchodu ionosférou?

Do ideálního stavu ukázaného dříve se nám ale vloudí více či méně závažné chyby:

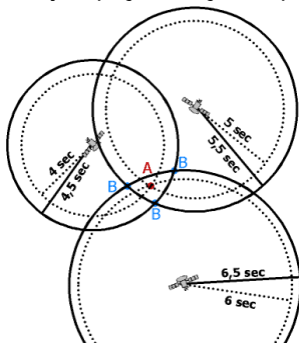
- 1 Satelity disponují vysoce přesnými atomovými hodinami, to ale naše kapesní GPSka neumí.
- 2 Šíří se signál skutečně rychlostí světla i při průchodu ionosférou?
- 3 Signál se odráží od různých terénních překážek, budov apod.

Do ideálního stavu ukázaného dříve se nám ale vloudí více či méně závažné chyby:

- 1 Satelity disponují vysoce přesnými atomovými hodinami, to ale naše kapesní GPSka neumí.
- 2 Šíří se signál skutečně rychlostí světla i při průchodu ionosférou?
- 3 Signál se odráží od různých terénních překážek, budov apod.
- 4 Do hry velmi zásadně vstupuje i speciální a obecná teorie relativity.

Jak se vyrovnat s chybami – hodiny v přijímači

S nepřesností levných hodin v GPS přijímači se vyrovnáme poměrně snadno – k tomu nám slouží právě čtvrtý (a případně další) satelit, který jsme dosud ve výpočtech nepoužili. V praxi tak dostáváme čtyři nebo více rovnic o čtyřech neznámých ($x, y, z, error$). Na obrázku je pro zjednodušení ukázán 2D případ, kde hodiny v přijímači jsou zpožděny o 0,5 s.

Jak se vyrovnat s chybami – hodiny v přijímači

Pokud je vidět více než čtyři satelity, máme tzv. přeúčtený systém rovnic a do hry vstupuje možnost “vybrat si” z několika možností tu nejlepší – v takovém případě se poloha aproximuje pomocí metody nejmenších čtverců.

Metoda slouží k rekonstrukci funkce f z hodnot $f_0, \dots, f_n$ naměřených v uzlových bodech $a_0, \dots, a_n$. Tuto rekonstrukci hledáme vzhledem k danému modelu – dané posloupnosti funkcí (obecně více proměnných) $g_0(x), \dots, g_m(x), \dots$ – ve tvaru

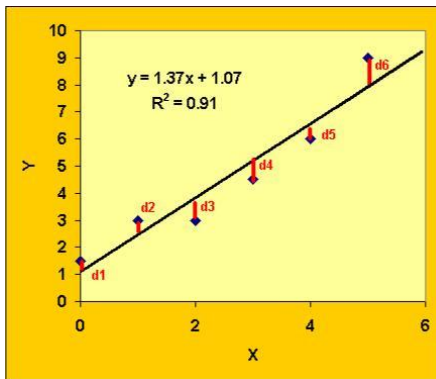
$$y_m(x) = \sum_{j=0}^m c_j g_j(x).$$

Cílem je při tom minimalizovat “součet čtverců”

$$\sum_{i=0}^n (f_i - y_m(a_i))^2.$$

Aproximace metodou nejmenších čtverců

Ukažme si použití této metody v nejjednodušším případě, kdy máme dáno n bodů $([x_1, y_1], \dots, [x_n, y_n])$ a hledáme přímku, která nejlépe *vystihuje* rozložení těchto bodů.

Ukažme si použití této metody v nejjednodušším případě, kdy máme dáno n bodů $([x_1, y_1], \dots, [x_n, y_n])$ a hledáme přímku, která nejlépe *vystihuje* rozložení těchto bodů.

Hledáme tedy funkci tvaru $f(x) = a \cdot x + b$ s neznámými $a, b \in \mathbb{R}$ tak, aby hodnota

$$\sum_{i=1}^n (f(x_i) - y_i)^2$$

byla minimální.

Ukažme si použití této metody v nejjednodušším případě, kdy máme dáno n bodů $([x_1, y_1], \dots, [x_n, y_n])$ a hledáme přímku, která nejlépe *vystihuje* rozložení těchto bodů.

Hledáme tedy funkci tvaru $f(x) = a \cdot x + b$ s neznámými $a, b \in \mathbb{R}$ tak, aby hodnota

$$\sum_{i=1}^n (f(x_i) - y_i)^2$$

byla minimální. S využitím diferenciálního počtu lze snadno odvodit následující tvrzení.

Věta

Mezi přímkami tvaru $f(x) = a \cdot x + b$ má nejmenší součet čtverců vzdáleností funkčních hodnot v bodech $x_1, \dots, x_n$ od hodnot y_i funkce splňující

$$\begin{aligned} a \sum x_i^2 + b \sum x_i &= \sum x_i y_i \\ a \sum x_i + b \cdot n &= \sum y_i \end{aligned}$$

Příklad

Metodou nejmenších čtverců určete regresní přímku odpovídající

naměřeným datům:

x	1	2	3	4
y	1.5	1.6	2.1	3.0

Metoda nejmenších čtverců – příklad

Příklad

Metodou nejmenších čtverců určete regresní přímku odpovídající naměřeným datům:

x	1	2	3	4
y	1.5	1.6	2.1	3.0

Řešení

Data je vhodné seřadit v tabulce podle schématu:

x	y	xy	x ²
1	1.5	1.5	1
2	1.6	3.2	4
3	2.1	6.3	9
4	3	12	16
10	8.2	23	30

Metoda nejmenších čtverců – příklad

Příklad

Metodou nejmenších čtverců určete regresní přímku odpovídající naměřeným datům:

x	1	2	3	4
y	1.5	1.6	2.1	3.0

Řešení

Data je vhodné seřadit v tabulce podle schématu:

x	y	xy	x^2
1	1.5	1.5	1
2	1.6	3.2	4
3	2.1	6.3	9
4	3	12	16
10	8.2	23	30

Odtud $a = 0,5$, $b = 0,8$.

Jak se vyrovnat s chybami – teorie relativity

GPS ukazuje jeden z nejpraktičtějších důsledků teorie relativity – pokud bychom ji nevzali v potaz, bude metoda GPS prakticky nepoužitelná.

Jak se vyrovnat s chybami – teorie relativity

GPS ukazuje jeden z nejpraktičtějších důsledků teorie relativity – pokud bychom ji nevzali v potaz, bude metoda GPS prakticky nepoužitelná. Atomové hodiny pracují s přesností na nanosekundy ($ns = 10^{-9}$ s), abychom byli schopni zaručit přesnost zjištění pozice na cca 10 m, je třeba umět určit přesnost času vysílače s přesností cca 30 ns. Přitom se satelity vzhledem k Zemi pohybují rychlostí cca 14 000 km/h.

Jak se vyrovnat s chybami – teorie relativity

GPS ukazuje jeden z nejpraktičtějších důsledků teorie relativity – pokud bychom ji nevzali v potaz, bude metoda GPS prakticky nepoužitelná. Atomové hodiny pracují s přesností na nanosekundy ($ns = 10^{-9}$ s), abychom byli schopni zaručit přesnost zjištění pozice na cca 10 m, je třeba umět určit přesnost času vysílače s přesností cca 30 ns. Přitom se satelity vzhledem k Zemi pohybují rychlostí cca 14 000 km/h.

- Do hry tak vstupuje speciální teorie relativity, neboť přijímač a vysílač jsou vůči sobě v pohybu, dochází ke zpomalení hodin vysílače oproti pozorovateli (*dilatace času*) o $\frac{v^2}{2c^2} \approx \frac{4^2}{2 \cdot (3 \cdot 10^5)^2} \approx 10^{-10}$, tj. asi o $7 \mu s$ /den.

Jak se vyrovnat s chybami – teorie relativity

GPS ukazuje jeden z nejpraktičtějších důsledků teorie relativity – pokud bychom ji nevzali v potaz, bude metoda GPS prakticky nepoužitelná. Atomové hodiny pracují s přesností na nanosekundy ($ns = 10^{-9}$ s), abychom byli schopni zaručit přesnost zjištění pozice na cca 10 m, je třeba umět určit přesnost času vysílače s přesností cca 30 ns. Přitom se satelity vzhledem k Zemi pohybují rychlostí cca 14 000 km/h.

- Do hry tak vstupuje speciální teorie relativity, neboť přijímač a vysílač jsou vůči sobě v pohybu, dochází ke zpomalení hodin vysílače oproti pozorovateli (*dilatace času*) o $\frac{v^2}{2c^2} \approx \frac{4^2}{2 \cdot (3 \cdot 10^5)^2} \approx 10^{-10}$, tj. asi o $7\mu s$ /den.
- Další ještě významnější efekt představuje obecná teorie relativity, která předpovídá, že hodiny poblíž masivního objektu (Země) jdou pomaleji než hodiny vzdálenější (díky většímu zakřivení prostoročasu). Z povrchu Země vidíme tedy satelitní hodiny jdoucí rychleji než tytéž hodiny umístěné na Zemi o cca $45\mu s$ za den.

- Nezapočítáním teorie relativity bychom tak dostali chybu v řádu $38\mu\text{s}$ za den, což v důsledku znamená cca 10km chybu v určení pozice.
- Tato chyba je opravena umělým zpomalením atomových hodin umístěných v satelitech oproti hodinám na Zemi (10,22999999543 MHz oproti 10,23 MHz).

- **Wikipedia**, The Free Encyclopedia, www.wikipedia.org.
- Neil Ashby, **Relativity and the Global Positioning System**. *Physics Today*, May 2002.

- **Wikipedia**, The Free Encyclopedia, www.wikipedia.org.
- Neil Ashby, **Relativity and the Global Positioning System**. *Physics Today*, May 2002.

Děkuji za pozornost!